

Vinko Möderndorfer
Ljubljana

MOJCA POKRAJ¹CUL²JA ALI DEMITIZIRANI MIT O DELU IN PRIDNOSTI

Dvajseto stoletje je vzpostavilo kar nekaj *mitov*. Brez dvoma je največji in za evropskega človeka najbolj usoden *mit o delu*. *Mit dela*. *Mit pridnosti*, *delovnega človeka*, *mit o delavski družbi*, *državi*, *in končno o svetu*, *kjer bo (je) delo najvišja vrednota*, *vrhovni mit*.

V imenu tega mita se je spremenilo stoletje, spremenile so se usode ljudi. V imenu *mita o delu in delavnem človeku*, se je narisala nova politična karta Evrope in sveta. Ustanovile so se države (in ob koncu stoletja tudi propadle), ki so državniško častile mit dela ter ga (vsaj formalno) postavile najvišje v svoji državniški ikonografiji. Mit o delu je botroval umetnosti, literaturi, kiparstvu, načinu mišljenja... Človek je postal *homo faber*, človek, ki dela. Vse ostalo se je umaknilo na rob.

Ja, dvajseto stoletje je polno mitov, vendar je največji, najbolj usoden prav *mit o delu*, ki je nekakšen Zues med miti. Vrhovni mit dvajsetega človeštva.

V tesni zvezi z *delom*, pridnostjo, marljivostjo in vestnostjo, pa obstaja tudi *mit o Slovencih*. Slovenski narod je že pregovorno vezan na *mit o delu*. Biti Slovenec, pomeni *biti marljiv*, *priden*, *delaven*. *Slovenci* so bili, veliko preden se je v Evropi izpostavil *mit dela*, kot vrhovni družbeni in državni mit, že od vsega začetka povezani z njim. Biti *Slovenec* je nekakšen *mit o delavnem* (*s tem tudi pridnem in ubogljivem*) narodu. Pripovedka o Mojci Pokrajculji pa *razbija*, demitizira mit o delavnosti Slovenskega naroda, hkrati pa seveda ironično, brez dlake na jeziku spregovori o mitu *o delu* tudi na splošno..

Če je mit po definiciji *izročilo*, *pripoved o nastanku sveta*, (*nenavadnih*) *naravnih pojavih*, *bogovih in drugih bajeslovnih bitjih*, potem je za otroka pravljica, *pripovedka*, sama po sebi prav tako nekakšen mit, saj se čista otrokova duša skozi pravljico prvič srečuje z *nastankom sveta*, (*nenavadnimi*) *naravnimi pojavi*, *bogovi in drugimi bajeslovnimi bitji*, pa tudi seveda z moralnimi in filozofskimi vprašanji o smislu življenja in smrti. Skoz pravljico, pripovedko, se človek prvič sreča z mitom, morda ne s *pravim mitom*, z mitom v pravem pomenu besede, pa vendar

¹ Pokraj tudi pokraj predl. (a; o) star., z roditeljskim ob, zraven: zavozil je v sneg pokraj ceste.

² Cula -e ž (u) kos blaga ali ruta z zavozlanimi ogli, ki se rabi za prenašanje: v culi je nosil kos kruha in sir / povezati obleko v culo; popotna cula; cula perila.

se *otrokova čista duša* skoz pravljico seznanj z nekakšnim drugačnim načinom mišljenja, kot ga je bila vajena. Skozi pravljico vstopi v zaznavo mladega človeka možnost drugačnega sveta. Stik s pravljicnim svetom je tako prvi stik s poezijo. Pravljičica je za mlado dušo, ki je *tabula rasa*, pravzaprav prvi *mit* o svetu, ki pa je, za razliko od prave ontologije, od prave filozofije, pravega življenja, prijeten v svoji pedagogiki, prijeten v resnici, prijeten v socialnih razmerjih (vladar – podložnik, berač – princ) in ne nazadnje, prijeten v svoji grozi in srhu, brez katerih dobre pravljice skoraj ni.

Prepričan sem, da ima vsak človek svojo pravljico, tisto, ki jo je slišal prvo ali pa vsaj tisto, katera se mu je intenzivno zapisala v spomin in s tem na *hard disk* naše duše. Veliko je pravljičic, ki smo jih slišali v mladosti in kasneje brali sami in še kasneje prebirali svojim otrokom, vendar samo ena pravljica je prva in edina, ki je nikoli ne pozabiš (*prve ne pozabiš nikoli*), h kateri se vračaš, katera je naš moralni kredo, pa tudi naš *orientir* v svetu. Samo ena pravljica je, ki je naš *mali-veliki osebni mit*.

Med sabo se razlikujemo po barvi oči in las, spolu, političnem prepričanju, pa tudi po svojih prvih pravljičah. Vsak nosi s sabo svojo prvo pravljico (prvi *mit* o *resnici* sveta). In tako sem se odločil, da se bom na tem mestu poskusil z analizo pripovedke, ki je bila *moja prva*. Analiza ne bo znanstvena, niti kvazi znanstvena, niti etnološka, niti filološka, še manj filozofska... O pripovedki o *Mojci Pokrajculji* bom razmišljal na pravljicen način, kot pesnik (prepričan sem, da se da o pravljičah dobro razmišljati samo tako). Obstaja pa še nekaj razlogov, zakaj prav *Mojca Pokrajculja* in ne kakšna druga pravljica... Eden izmed razlogov je gotovo ta, da je *Mojca Pokrajculja* Koroška pripovedka in da moj rod izhaja s Koroške. Poleg tega pa je *Mojco Pokrajculjo* zapisal moj ded, ki je bil sicer učitelj in etnolog in je poleg *Mojce Pokrajculje*, po kateri je bojda moja mama dobila ime, zapisal še ostale Koroške ljudske pripovedke, pa tudi ljudske uganke, vraže, ljudske pregovore in monumentalno delo slovenske etnologije: *Ljudska medicina pri Slovencih*. Svoje zapiske si je, tako pravijo, delal med sojetniki celo na Golem otoku. No, to omenjam predvsem zaradi tega, da bi poudaril, kako je pripovedka o *Mojci Pokrajculji* nekakšen moj osebni, družinski mit.

Hkrati pa je ta pripovedka čisto zares nekaj posebnega – tako v svojih značajih kot tudi v svojem sporočilu, ki je drugačno, kot smo ga vajeni v večini drugih pravljičic. Na koncu *Mojce Pokrajculje* se namreč zadeve ne *izravnajo*; moralna poanta, poduk je stvaren, življenjski, krut in nikakor ni idealiziran. *Dobro in resnica* v življenju pač ne zmagata vedno in prav to je tisto sporočilo, ki je drugačno od ostalih pravljičic. Seveda se prav v tem ljudske pripovedke bistveno razlikujejo od umetnih pravljičic. Ljudska pripovedka³ je mnogo bolj stvarna in realna. Tudi njen jezik je takšen. Nikoli preobložen z metaforami, ne izgublja časa s poetičnimi opisi, z razlagami in stranskimi zgodbami, pač pa pripoved selektivno zgošča k sporočilu, ki je življenjsko. Toda kljub temu ima pripovedka, kakršna je tudi *Mojca Pokrajculja*, v sebi veliko poezije. Samo, da je ta poetičnost drugačna, bolj neposredna in manj

³ Pripovedka -e ž (e) l. lit. krajevno, časovno določena, navadno krajša (literarna) pripoved z verjetno, poučno vsebino: to pripovedko mu je pravil ded; ljudske, Trdinove pripovedke; pripovedka o beli kači, o kralju Matjažu; pripovedke in pravljice / razlagalna pripovedka ki razlaga kak pojav, dejstvo; zgodovinska pripovedka z zgodovinsko snovjo; živalska pripovedka v kateri nastopajo poosebljene živali.

umetna. Poetičnost je v preprostosti in nekakšni ljudski samoumevnosti, ki sprejema nenavadne pojave prostodušno.

Mojca Pokrajculja spada v zvrst živalskih pripovedk, v katerih nastopajo posebljene živali. Pravzaprav je prav ta pripovedka idealen model, kako enostavno in prepričljivo ljudski pripovedovalec živali spremeni v ljudi. Spremeni jih na podlagi podobnosti s človeškimi poklici. Volk je mesar, jelen drvar in tako naprej. To seveda ni nič novega, če ne bi bili prav ti poklici posebljenih živali glavni dramaturški zaplet celotne pripovedi. Gre namreč za pripovedko, ki pred nami razgradi *mit o Delu ali še bolje: mit o Pravici in Resnici*. Kajti, *mit o Resnici in Pravici* nam govori, da se *Resnica* vedno izkaže in da *Pravica* vedno zmaga (če ne zdaj, pa čez petdeset let). Pripovedka o *Mojci Pokrajculji* pa postavi na laž tudi trditev, da *ima laž kratke noge*. Tudi ta trditev je nekakšen pregovorni mit. Skratka, zgodba o *Mojci*, ki je našla piskrček, nas prepričljivo prepriča, da nekateri pregovorni miti, da nekatere *resnice* ne držijo.

Pred sabo imamo pripovedko, ki demitizira nekatere pregovorne mite in resnice. Predvsem mit o delu, poštenju, laži in resnici.

In če gremo lepo po vrsti, kar od imena in naslova pripovedke. Naslov namreč določa socialni status zgodbe, čeprav se sama zgodba s tem ne ukvarja. Kdo je pravzaprav *Mojca Pokrajculja*, kaj o njej izvemo? Kakšne podatke skoz pripovedko dobimo o njeni osebi? Če prisluhujemo zgolj zvenu besed, nam beseda *Pokrajculja* zveni kot simpatična pomanjševalnica. *Mojca Pokrajculja* je najbrž, kar zvemo kasneje, zelo zelo zelo majhna deklica. Če pa besedo *Pokrajculja* poskušamo etimološko razčleniti, potem je sestavljena iz dveh besed, iz besede *Pokraj* in iz besede *culja*. *Pokraj* je starinska beseda, ki označuje *ob, ob strani, zraven, poleg ... naprimer pokraj ceste ...* Beseda *culja, oziroma culj pa*, tako pravi etimološki slovar, najbrž izhaja iz besede *cula ...* popotna cula, beračeva cula, zavezati culo, s culo na rami ... Tako da lahko, seveda z veliko domišljije, rečemo, da *Pokrajculja* pomeni deklico, ki *s culo na hrbtu hodi pokraj ceste*. Deklico, ki potuje od hiše do hiše in opravlja poklic dekle, služkinje. *Pokrajculja* je nekakšna desetnica, ki brez staršev, brez sorodnikov, brez prijateljev ... s culico na rami potuje v prahu cest in si kot dekla služi vsakdanji kruh. In res, v pripovedki nikjer ne zasledimo nobenega drugega človeka, nikogar. Kot da na svetu razen *Mojce Pokrajculje* in presonificiranih živali ni nikogar več. Nobenih kraljev, gospodarjev, šefov ... Nikogar, ki bi predstavljal svet in kakršnekoli socialne odnose. Ta pripovedka pač ne želi govoriti o tem. To je ne zanima. Čeprav se nekakšnega socialnega ozadja, ki ga slutimo že iz *Mojčinega* drugega imena, nekako ne moremo znebiti.

Mojca pometa hišo, med smetmi najde krajcarček, zanj si kupi lonček ... ki postane njena hiša, njen dom. Hiša, ki jo pometa *Mojca*, očitno ni njena hiša. *Mojca pometa* tujo hišo, gospodarjevo hišo, pri tem najde (ne zasluži) krajcar in si z njim kupi svoj lasten, absurdno majhen dom ... S tem je ljudski pripovedovalec zaključil pripoved o *Mojčinem* socialnem statusu. *Mojca* je delavka, pridna in poštena delavka, ki pa si s svojim delom ne more zaslužiti za svoj lasten dom; če slučajno med smetmi najde karjcarček, si lahko z njim kupi komaj lonček, ampak lonček je njen ... Lonček je lahko celo *samo njen dom*. In na tem mestu se fantastičnost zgodbe šele začne. Na tem mestu lahko govorimo o pravljici. Vse do sedaj je bila samo predstavitev *Mojce*. Zdaj sledi pravljica. In res: ljudski pripovedovalec nas v nekaj izbranih besedah prenese v svet pravljič, v svet drugačnih dimenzij, drugačnega časa,

v svet govorečih živali, in ne nazadnje v svet, kjer je lahko tudi Mojca Pokrajculja *gospodar svoje lastne hiše* ... In kako se ta neverjetni preobrat iz realnega sveta v svet pravlјice zgodi? Sila preprosto in vendar fantastično silovito.

Mojca Pokrajculja je pometala hišo in našla med smetmi krajcar. Zanj si je kupila piskrček. Zvečer je legla vanj. Legla in zaspala.

To, za kar je pisatelj *Alice v čudežni deželi*⁴ potreboval celo poglavje, ljudski pisatelj naredi v treh stavkih: *Zanj si je kupila piskrček. Zvečer je legla vanj. Legla in zaspala.* Pred nami se zgodi sprememba dimenzij, človek se pomanjša ali pa se poveča piskrček⁵ (kar je eno in isto) ... In že smo v svetu, kjer govorijo živali in kjer je Mojca Pokrajculja lastnica svojega doma in *šefica nad šefi*. Hkrati pa se s to bliskovito spremembo, ki se zgodi, kot da bi skoz luknjo v deblu padli na drugi svet, ne moremo znebiti občutka rahle ironije ... Kot bi nam ljudski pripovedovalec s posmehom pripovedoval še: *z delom si ne moreš kupiti lastnega doma, ker za svoje delo nisi dovolj plačan, samo, če slučajno najdeš krajcar, si lahko kupiš piskrček in če uspeš zlesti vanj, je to lahko potem tvoj dom* ... Vse to pa se mi zdi važno prav zato, ker se pripovedka tudi v nadaljevanju ukvarja z *delom*, z delavnostjo ... Z mitom o delu, ki je v naši zavesti prisoten z mnogimi pregovornimi frazami.

Brez zadržkov lahko rečemo, da je *Mojca Pokrajculja* pripovedka o Delu, Poštenju, Laži in Resnici. To pa so pravzaprav same pozitivne (bi rekel celo *patetične*) kategorije, iz katerih naj bi bil stkan človeški značaj. Človek naj bi bil *delaven* in *pošten*, preziral naj bi *laž* in se boril za *resnico*. Takšen človek pa je pravzaprav nekakšen mit o človeku, zgodba o idealiziranem človeku, zgodba o idealni formuli bitja, ki je ustvarjeno po božji podobi. In pripovedka o Mojci Pokrajculji nam skoz pripoved demontira prav ta mit.

Ko se Mojca spravi spat v svoj piskrček, začno prihajati gostje. Seveda zunaj brije huda burja in vsi prihajajoči bi radi v Mojčinem piskrčku toplo zavetje. Toda Mojca je neizprosna. Od vsakega gosta zahteva, da ji pove, kaj zna, kaj je njegovo delo. Mojca spusti v svoje domovanje samo pridne in delovne živali, ki imajo tudi kakšen poklic. Mojca jih pravzaprav prav prisili, da povejo, kaj znajo, sicer bi jih pustila umreti na mrazu. Seveda so vsi obiskovalci delovni in pošteni, vsak ima svoj poklic. Lisica je odlična šivilja, volk je izučen mesar, medved je spreten čevljar, srnjak profesionalni drvar ... Skratka vsi so mojstri svojega poklica, vsi se ponašajo s svojim poklicem, samo zajec na Mojčino vprašanje: *Če kaj znaš, ti odprem, drugače ne!* Odgovori: *Šivati znam kakor krojač*. Samo zajček se ne pohvali, da je izučen krojač, da ima poklic, ampak se skromno primerja s krojačem: *Šivati znam kakor krojač*. Tako kot je nočna epizoda z burjo, slano, strupenim mrazom in nočnimi obiskovalci opisana, si ne moremo pomagati, da ne bi pomislili, da je zajček pravzaprav edini, ki je povedal *resnico* ... Kakorkoliže, edini je, ki se ni pretirano hvalil s svojim delom in s svojim poklicem ...

In naslednji dan se pripovedka o *delu* nadaljuje. Mojca je gospodarica v svojem piskrčku in vse živali zjutraj odpošlje na delo. Živali odidejo vsak v svojo *službo*, volk pa zakolje nekaj panjev čebel, jih otrebi, med očisti in spravi v lonec. Prvi delovni dan je za njimi. Mojca je zadovoljna in živali lahko stanujejo pri njej. Živali so delovne in poštene. Zdaj sledi noč in pripovedka bo spregovorila o *laži*

⁴ Carroll Lewis.

⁵ V izročilu sem zasledil, da se je kajžam, bajtam revežev in barakam beračev, pregovorno reklo tudi: *pisker. Šel je nazaj v svoj pisker. Iz starih lat si je zgradil svoj lastni pisker...* itd.

in resnici. Lisica ponoči javka in se Mojci zlaže, da jo boli želodec, v resnici pa v kuhinji polize ves med. *Laž in prevara sta na delu*. Zjutraj Mojca spet vsem odredi delo, samo Lisici dovoli, da si še malo spočije, saj je bila ponoči bolna. Zdaj imamo opravka z *nedelom in z nezasluzenim počitkom*. V kuhinji pa se medtem ostale živali prepirajo, kdo je polizal strd. Mojca kot nekakšen vrhovni sodnik poštenja, raziskuje, kdo je tat in lažnivec. Vsi morajo leči na sonce in zaspati. Tisti, kateremu bo med pritekkel iz gobca, je tat. Seveda med priteče iz gobca lisici, ker pa vsi ostali zaspijo, lisica z medom namaže okrog gobčka nič hudega slutečega zajčka. Živali se prebudijo in odkrijejo tatu in lažnivca. Neusmiljeno se poženejo za njim. Kljub temu, da je resnica drugačna, preganjajo nedolžnega zajčka in to tako močno, da si revež polomi sprednje noge, šele potem mu uspe pobegniti.

Pripovedka o *Mojci Pokrajculji* je drugačna pripovedka. Njena moralna poanta ne sporoča idealizirane resnice o svetu. Ne pripoveduje nam, da se delo splača, da je poštenje vrednota, da je laž grda zadeva in da se resnica vedno izkaže. Z vso navlako, ki se nabira okrog moralnih imperativov, ki so sami po sebi nekakšen *mit o Človeku z veliko začetnico*, pripovedka pomete z mize z eno potezo. Pove nam, da pošteno delo ni vrednota, da se laž splača in da resnici *slej ko prej* polomijo noge.

Mojca Pokrajculja je pripovedka, ki demitizira največji mit dvajsetega stoletja, *mit o delu, poštenju in resnici*, hkrati pa, kot slovenska pripovedka, ironizira *mit o delavnem narodu na senčni in sončni strani Alp*...

V svoji demitizaciji moralnih imperativov človeštva je neizprosna, kruta in resnična.